

A Mentor könyvkereskedés történetéhez (1923 – 1929)

1. A Mentor könyvkereskedés története, akárcsak a két világháború közötti magyar könyvkereskedések legtöbbszöréé, ma még alig-alig ismert. Ami mégis tudható róla, az – furcsa, de jellemző módon – jórészt a József Attila-irodalomnak (személy szerint Lázár Vilmosnak)¹ köszönhető, jöllehet a könyvkereskedések történetének kutatása elsősorban a könyvtörténet feladata volna. Sa József Attila-irodalom is, érthetően, csak a költővel összefüggő mozzanatokról, ill. az azok megértéséhez okvetlenül szükséges háttérről szól. Lázár Vilmos szóban forgó írása, noha ő emlékeztet írt, nem értekezést, szerencsénkre érdekes és fontos írás; a Mentorra vonatkozó passzust teljes egészében is érdemes idézni belőle – olyan jól idézi föl e „különös kis könyvesbolt” auráját:

„A 20-as, 30-as évek között – írja Lázár Vilmos – volt Pesten egy különös kis könyvesbolt az Andrassy út 17-es számú házában. Hogy a Mentor-könyvesbolt ház- és telefonszámára (289–50) miért emlékszem ilyen pontosan 50 év múltán, azt csak valami szabadasszociációs módszerrel lehetne kideríteni. A kirakat csalt be a boltba. Az első, ami az üveg mögött megütötte a szemem, *La Charge des autobus* (Az autóbuszok rohama), Jules Romains kis könyve, aztán Freud összegyűjtött munkáinak néhány kötete, úgy emlékszem, a *Zur Psychopatologie des Alltagsleben* (A mindennapi élet pszichopatológiája) eredeti kiadása volt. A *Imago* legújabb száma és Le Corbusier könyve, és a Bauhaus kiadványa mellett még néhány polgárvadító kötet csábított a kis helyiségbe. Mohó érdeklődéssel néztem a könyveket, nyilván mert a pesti Andrassy úton voltak; ha történetesen Bécsben látom Gladkov *Cementjét* egy könyvüzlet anslagjában, minden bizonylan továbbmegyek, de a bethleni konzolidáció sivár irodalmi termékei közepette frappánsul hatottak ezek a csemegék.

Azután maga a bolt kedves interieurje, hátul aprócska »kultúrszobájával«, valóban meghitt sziget volt a kurzus kopár világában. Kudelka Károlyné, az Újlaki Téglagyár jó szívű igazgatójának felesége, haladó szellemű polgárosszony, nemcsak tulajdonosa volt a boltnak, hanem vevőnek, látogatónak barátja, szíves vendéglátó is.

Kik jártak ide? Azt hiszen, a rendőrségi iratokban megtalálható névsoruk, zömmel nem a veszélyesek közt, de a szemmel tartandók társaságában. Hevesy Iván, Czakó Ambró, Vámbéry Rusztem, Supka Géza, Balogh Vilma gyakori vendégek voltak, de Feleky Gézát, Bortnyik Sándort, Hébelt Edét, Kemstok Károlyt is látni lehetett. Néha előadásokra sor került ott. Gergely Sándor, Hevesy Iván, Kernstok Károly előadására emlékszem, meg Lígeti Páléra (akinek valami zavaros társadalmi elméletét Riesz István megtámadta). Ezeket a kis, inkább beszélgetéseket, semmint előadásokat abban a miniatűr helyiségben tartották, amely a bolt mögött volt. Itt állította ki 1925 tavaszán, majd kora nyarán Derkovits Gyula még berámázatlan képeit, rajzait (egyik temperájára magam is pályáztam, valaki potom pénzért elhalászta előlem).”²

¹ LÁZÁR Vilmos: *Egy emlékirat lapjaiból*. Összeáll. KÖRÖSI József. Bev. VITÁNYI Iván. (Bp.) 1976. Kossuth K, 283 l. A Mentorra vonatkozó részt idézi SZABOLCSI Miklós: *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927*. Bp. 1977. Akadémiai K. 43–45. Lázárhoz hasonlóan ír a Mentorról DÉSI HUBER Istvánné is: *Dési Huber István*. Bp. 1964. 38–40.; őt egyetértőleg nterpretálja: HORVÁTH György: *Dési Huber István*. Bp. 1976. Gondolat, 50. és 301.

² LÁZÁR V.: I. m. 10–11.

Lázár József Attilával is „ebben a liliputi kultúrközpontban” ismerkedett meg 1923 őszén, s — mint emlékezéséből kitetszik — költőnket itt akkortájt majdnem mindig el lehetett érni.³ Ez érthető is, hisz az ún. progresszív polgárságnak találkozóhelye volt e kis bolt: érdekes, máshol meg nem kapható könyveket adott kézbe vendégeinek, s hangulatával tulajdonosainak kereskedői-emberi ügyességével, fontos „szolgáltatásaival” törzsközösséget, talán-talán szellemi műhelyt is teremtett maga körül.

Azonban bármennyire is érdekesek és fontosak Lázár Vilmos emlékei, a könyvkereskedés módszeres és részletes történetét nem helyettesíthetik. A legfontosabbat, ti. hogy mit kínált és mit s mennyit adott el olvasóinak e bolt, éppen csak érinti. S nem tudja (emlékezése jellegéből következően nem is tudhatja) pontosan leírni, számbavenni a Mentor körül kialakult „kulturális mozgás” eseménytörténetét sem. Az első, a legfontosabb kérdéscsoportra, sajnos, egyelőre nem is tudunk választ adni. Könyvtörténeti kutatásunk egyelőre még nem mérte föl a számba jöhető forrástípusokat s lelőhelyeket sem, így nem tudunk számot adni könyvkereskedésünk alapfunkcióinak ilyen vagy olyan realizálódásáról. A második kérdéskör azonban, amely tulajdonképpen nem kevesebbet mint a Mentor „közönségkapcsolatának” történetét foglalja magába, megválaszolható. Az egykori hírlapok, főleg a *Világ*, majd utóda a *Magyar Hírlap* híryanagában ugyanis viszonylag sok apró, de mozaikszerűségében is fontos és jellemző erejű adalék rejlik. Ezekből, ha vázlatosan is, összeáll a Mentor közönségkapcsolatainak története — s ez önmagában sem érdektelen.

2. Adataink számbavétele előtt természetesen szükséges volna egy-két szót szólni a Mentor történetének főbb eseményeiről. Jelenleg azonban sem a Mentor könyvkereskedés megszervezésének időpontja, sem megszűnésének dátuma nem ismeretes. Valószínű, a bolt már 1923 előtt is létezett s még a negyvenes évek elején is működött, könyvet is adott ki. A két tulajdonos, Kudelka Károlyné és Varsányi „tanár úr” életútja, pályája azonban, sajnos ugyancsak tisztázatlan — olyannyira, hogy még életrajzuk legelemibb adatait, születésük és haláluk évszámait sem ismerjük. Ezeknek a keretadatoknak a fölkutatása és tisztázása tehát a további kutatásra vár még.

3. Lázár Vilmos forrásértékű emlékezéséből és a hírlapi tudósításokból⁴ egyértelműen kiderül, hogy a Mentor könyvkereskedés „közönségkapcsolata”, tevékenységének könyveladáson felüli, de a könyveladást szolgáló része 1923 és 1929 közt lényegében véve három területen nyilvánult meg. Az elsőként említhető, szó szerint a leglátványosabb ilyen tevékenységi terület a kiállítás-rendezés volt; ezzel 1923 és 1929 közt lényegében folyamatosan számolnunk kell (ha a folyamatosságot nem is mindig tudjuk adatszerűen igazolni). A Mentorra vonatkozó adataink nagyrésze, érthetően, erre vonatkozik, hiszen a kiállítások a műkritikát is érdekelték s így létük nemcsak szűkszavú hírekben, de beszámolóokban, kritikákban is rögzítődött. Ennek ellenére, sajnos, ma már e kiállítások megszervezésének, létrejöttének egész mechanizmusa homályban van. Nem tudjuk például, hogy kinek a fejében fordult meg először a gondolata e lehetőségnek, ki választotta ki a kiállítandó anyagot, ki tartotta s hogyan a

³ LÁZÁR V.: I. m. 11.

⁴ A hírlapi adatok, amelyek e tanulmány alapját adják, a *Világ*, majd (1926 második felétől) a *Magyar Hírlap* rövid, többnyire csak egy-két mondatos híreiben vannak elrejtve s emiatt teljesen érthető, hogy eddig senki nem vállalkozott összegyűjtésükre. A konkrét híryanagra a megfelelő helyen történik majd hivatkozás.

kapcsolatot a művészekkel. A Mentor belső köreihez tartozó Hevesy Ivánnak (1893—1966)⁵ ugyan valószínűleg nagy részese volt e tevékenységi forma kialakításában, de e tevékenysége inkább kikövetkeztethető semmint igazolható. A másodikként említendő, a kiállításoknál „szürkébb”, de föltétlenül hasznosabb közönségkapcsolat a Lázár által is emlegetett előadásorozatokban, „beszélgetésekben” realizálódott. Genézisét e tevékenységi formának sem ismerjük, de nagyon valószínű, hogy alkalmi, spontán beszélgetésekből, eszmecserékből alakult ki, annál is inkább, mivel bizonyos spontaneitás mindvégig jellemezte. Valamennyi előadó s aktív résztvevő nevét, szereplési adatait, sajnos, egyelőre ugyancsak nem sikerült számbavenni; abból, amit ismerünk, az derül ki, hogy az előadók a bolt törzsközönségéből, mondhatnánk baráti köréből verbuválódtak. Nincs okunk megkérdőjelezni Kudelkáné és Varsányi műveltségét, tájékozottságuk frissességét, elevenségét, mégis úgy tűnik, az előadók és az előadástárgyak megválasztása nem annyira valaminő előre elterveltség eredménye volt. A témák annyira szervesen következtek a szellemi élet akkori aktuális fejleményeiből, az előadók annyira körülhatárolt körből kerültek ki, hogy inkább valami spontán, belső önkiválasztódásra kell gyanakodnunk. Úgy tűnik, ha volt valami a „levegőben”, ami a Mentor körét foglalkoztatta, ilyen vagy olyan okból érdekelte, e körben mindig akadott valaki, aki meg tudta fogalmazni az izgalmas újdonságokat, aki értelmezni s e kis közönség szempontjából értékelni tudta azt. Kudelkáné és Varsányi, úgy tűnik, „csak” teret és szervezeti keretet adott ennek az élő érdeklődésnek és aktivitásnak; nagy érdemük e bátor, mozgékony és sok mindent toleráló lehetőségbiztosítás volt. A könyvek kézbe adásának e beszélgetésekkel, előadásokkal összekapcsolt formája mindenestre a leghatékonyabb formák egyikévé lett; sokkal jobbat ma sem nagyon tudunk elképzelni.⁶ A Mentor harmadik ilyen — rejtett, áttételes, de mégis jelentékeny közönségbefolyásoló, orientáló — tevékenységi formájaként a jegyeladás említhető. Az orientálást a Mentor e területen azzal végezte, hogy csak meghatározott rendezvények jegyeinek árusítását vállalta s végezte. A jegyeladás, e látszólag kimondottan üzleti tevékenység, mely csak a közgazdaság törvényszerűségeihez alkalmazkodik, így náluk jól fölismerhető irányzati töltést kapott. Az adatokból látszik, aki a Mentor jegykinálatához igazodott, az egy meghatározott irányú kulturális programhoz igazodott. A kulturális programok e jegyeladással való preferálása persze önként adódott abból, hogy a Mentornak viszonylag állandó látogatói-vásárlói köre volt s e kör meghatározott érdeklődés- és ízlésirányt képviselt. Mégis, fontos tény, hogy a Mentor ezzel közönségigény és kulturális lehetőségek összhangját teremtette meg, és tartotta fenn — egy fontos értelmiségi kör számára.

⁵ Hevesyről kitűnő portrét ad KOMLÓS Aladár: *Hevesy Iván halálára*. = Nagyvilág, 1966. 631—633. Újabban Krén Katalin is írt róla; ő állította össze életrajzának kronológiáját is a Hevesy válogatott írásait tartalmazó kötetben: HEVESY I.: *Az új művészetért. Válogatott írások*. Bp. 1978. Gondolat, 453 l. Ebben Krén előszava: 5—28., a kronológia: 425—427. Hevesy pályájának legizgalmasabb és legfontosabb szakasza, húszas évekbeli tevékenysége ennek ellenére még földolgozásra vár.

⁶ A Mentor „korszerűségét” mi sem jellemzi jobban, mint hogy Ernst Grossenbacher, a svájci Könyvkereskedők Egyesületének igazgatója egyik cikkében még a hatvanas évek végén is „a jövő könyvesboltját az önkiszolgáló és a kiállítási szalonná átalakított könyvesboltban” látta, „amely vonzó külsejével hív fel a meglátogatásra és választéka megtekintésére”. Vö. Radoslaw CYBULSKI: *A korszerű könyvesbolt problémái*. = A Könyv 1969. 2. sz. 79.

4. A Mentor „hivatalos” mindennapi tevékenységéhez, a könyvárúshoz e három tevékenységi forma közül kétségtől a jegyárúshoz állott a legközelebb, hiszen ez is a mindennapi „kulturális áruforgalom” része volt. Éppen e „mindennapiság” miatt azonban szinte lehetetlen teljesen rekonstruálni, hogy a Mentor mikor s milyen rendezvény jegyeit árulta. Szerencsénkre a sajtó egy-egy előadást, szerzői- vagy vitaestet beharangozva, olykor megemlítette a helyet is, ahol az érdeklődő jegyet vásárolhatott rá. E híradások alapján, előfordulásuk esetlegességei, rapszodikussága ellenére, viszonylag sok olyan rendezvényről tudunk 1924–25-ből, amelynek a Mentor (is) árulta a jegyeit. (Későbből sajnos, már nem nagyon vannak adataink.) A Mentor e jegyárúshoz tevékenységét, persze, főlegesen volna részletezően áttekinteni, hisz ezúttal nem Budapest kulturális programját, hanem a jegyeladás alakulását kívánjuk áttekinteni. Annál is inkább, mert a szempontunkból fontos adatok jól felsorakoztathatók egy néhányrovatos táblázatban is, és az áttekintést éppen e megoldás biztosítja a legjobban.

A Mentor jegyárúshozára vonatkozó legfontosabb adatok:⁷

A jegyárúshoz kezdő napja	A rendezvény időpontja	A rendezvény helye	A rendezvény neve (tárgya) és a közreműködők	Kik árulták a jegyet a Mentor mellett
1924. márc. 16.	1924. márc. 25.	Zeneakadémia	Ady-est. („Vér és arany”): Darvas Lili, Ordy Árpád, Baló Elemér, Sárosy Mihály, Hegyi Rózsi, Havas Györgyike, Radnai Erzi, Dávid Mihály	Zeneakadémia
1924. márc. 23.	1924. ápr. 12.	Művész-Színpad, Csengery u. 68.	„Művészi-bábszínház” előadások. Rend.: Blattner Géza	
1924. márc. 28.	1924. ápr. 27.		Fenyő Rózsi szavalóestje. Közr. Basilides Mária, Rab Gusztáv, Ország Tivadar	Népszava könyvesbolt
1924. okt. 28.	1924. nov. 9.	Zeneakadémia nagyterme	Anatole France-emlék-ünnepély	Zeneakadémia portása
1924. okt. 28.	1924. okt. 31	Építőmesterek Egyesülete nagyterme. Ferenciek tere 1.	Spengler filozófiája művészettörténeti megvilágításban. Előadó: Ligeti Pál	

⁷Táblázatunk adatai 1926 márciusáig a *Világból*, utána a *Magyar Hírlapból* valók. Az összeállításban szereplő rendezvényekről általában több hír is szólt, az egyszerűség kedvéért azonban itt csak egyre-egyre hivatkozunk: *A jegyárúshoz kezdő napja* elnevezésű rovatban szereplő dátumok megadják azt a napot, amikor a *Világ*, majd később a *Magyar Hírlap* hírt közölt arról a rendezvényről, amelynek jegyeit a Mentor árúshozta. E dátum ismeretében tehát könnyen vissza lehet keresni a szóban forgó hírt.

A jegyárúsítás kezdő napja	A rendezvény időpontja	A rendezvény helye	A rendezvény neve (tárgya) és a közreműködők	Kik árulták a jegyet a Mentor mellett
1924. nov. 4	1924. nov. 7	Építőmesterek Egyesülete nagyterme. Ferenciek tere 1.	Spengler filozófiája 2. rész. Előadó: Ligeti Pál	
1924. nov. 12.	1924. nov. 30.	Zeneakadémia	„A nagy probléma.” Előadó: Erdős René	Zeneakadémia.
1924. nov. 13.	1924. nov. 14.	Építőmesterek Egyesülete nagyterme, Ferenciek tere 1.	Spengler filozófiája 3. rész. Előadó: Ligeti Pál	
1924. nov. 27.	1924. dec. 21.	Művész-Színpad, Csengery u. 68.	Az Új Művészek Szabad Egyesülete első propagandaestje. Ember Ervin, Enczi Endre, Karly Ágost, Lelkes Ede, Palasovszky Ödön, Pintér Ferenc, Sándor Kálmán, Hevesy Iván, Török Emita, Kadosa Pál stb.	Népszava könyvesbolt
1924. dec. 2.	1924. dec. 14.	Zeneakadémia	Ady-est. Közreműködik Kiss Ferenc, Lukács Pál, Péchy Blanka, Relle Gabriella stb.	Zeneakadémia
1924. dec. 16.	1924. dec. 31.	Zeneakadémia kamaraterme	„Vidám szilveszter”. Kőváry Gyula, Haraszthy Mici stb., stb.	Zeneakadémia
1924. dec. 18	1924. dec. 26.	Vigadó	Ünnepi gyermekműsor és gyerekbál	Vajna könyvesbolt
1924. dec. 21.	1925. jan. 27. v. febr. 1.	Zeneakadémia	Ady-ünnepély a költő halálának 5. évfordulója alkalmából. Péchy Blanka, Medgyaszay Vilma, Marschalkó Rózsi stb.	Zeneakadémia porta
1925. jan. 27.	1925. márc. 1.	Zeneakadémia	A Magyar Írás líraestje. Raith Tivadar, Péchy Blanka, Baló Elemér, Hegyi Rózsi stb.	Zeneakadémia

A jegyárutítás kezdő napja	A rendezvény időpontja	A rendezvény helye	A rendezvény neve (tárgya) és a közreműködők	Kik árulták a jegyet a Mentor mellett
1925. febr. 1.	1925. febr. 21.	Zeneakadémia kamaraterme	Maurice Maeterlinck: Tintagiles halála c. misztériumának előadása. Szereplők: Gárdos Kornélia, Baló Elemér, Forgács Anna, Tubay Sári. Rend.: Keleti Márton.	Zeneakadémia
1925. febr. 8.	1925. febr. 15.	Zeneakadémia kamaraterme	Segesdy László szerzői estje. Közreműködik: Péchy Blanka, Baló Elemér, Hegyi Rózsi, Sárossy Mihály stb.	Zeneakadémia
1925. márc. 1.	1925. márc. 8.	Zeneakadémia kamaraterme	Maurice Maeterlinck: Tintagiles halála c. misztériumának 2. előadása	Zeneakadémia, Rózsavölgyi, Vajna és társa, és a Népszava könyvesbolt
1925. márc. 8.	1925. ápr. 5.	Zeneakadémia	Fenyő Rózsi szavalóestje modern költők verseiből. Közreműködik: Benedek Marcell, Buttky László, Gémes Aní	Színházi Élet könyvesbolt
1925. márc. 8.	1925. márc. 29.	Zeneakadémia kamaraterme	Sziru Ferenc és Baróti György közös előadóestje.	Zeneakadémia portája
1925. márc. 15.	1925. márc. 25.	Művész-Színpad, Csengery u. 68.	A Zöld Szamár Színház első előadása. (Ivan Goll két jelenete; J. Cocteau: Az Eiffel torony násznépe.)	
1925. márc. 17.	1925. ápr. 4.	Zeneakadémia kisterme	Bródy László szerzői estje. Közreműködik: Rózsahegyvi Kálmán, Relle G., Gárdos Nelly, Földy A. stb.	Zeneakadémia
1925. márc. 29.	1925. ápr. 7.	Zeneakadémia kamaraterme	„Művészet.” Közreműködik: Halmos Valéria, Kállly Lili, Székely Júlia, Torday Judit stb.	Zeneakadémia
1925. ápr. 1.	1925. ápr. 2.	Művész-Színpad, Csengery u. 68.	A Zöld Szamár Színház első előadásának repérize.	Bárd könyvesbolt

A jegyárúsítás kezdő napja	A rendezvény időpontja	A rendezvény helye	A rendezvény neve (tárgya) és a közreműködők	Kik árulták a jegyet a Mentor mellett
1925. ápr. 2.	1925. ápr. 19.	Zeneakadémia	Ady-est. Közreműködik: Kiss Ferenc, Péchy Blanka, Relle Gabi, Fenyő Rózsi stb.	Zeneakadémia
1926. márc. 7.	1926. márc. 28.	Zeneakadémia kamaraterme	Az Új Föld csoport előadóestje. Közreműködik: Fried Géza, Thurzó Márta, Ascher Oszkár, Palasovszky Ödön stb.	Zeneakadémia, Bárd könyvkereskedés
1926. nov. 28.	1926. dec. 25.	Zeneakadémia nagyterme	Mankó József szerzői estje. Közreműködik: Péchy Blanka, Ascher Oszkár, Holló Klári stb.	Népszava könyvkereskedés
1928. febr. 19.	1928. febr. 25.	Zeneakadémia kamaraterme	Cikk-cakk est. Közreműködik: Boromissza Tibor, Hevesy Iván, Kövesházy Ágnes, Palasovszky Ödön.	Népszava könyvesbolt, Zeneakadémia
1928. febr. 26.	1928. márc. 10.	Zeneakadémia kamaraterme	2. Cikk-cakk est. Közreműködnek ugyanazok, mint febr. 25-én.	Népszava könyvesbolt, Zeneakadémia
1928. márc. 21.	1928. márc. 31.	Zeneakadémia kamaraterme	3. Cikk-cakk est. Közreműködnek ugyanazok, mint febr. 25. és márc. 10-én.	Zeneakadémia
1928. márc. 22.	1928. márc. 31.	Musica terme (VII., Erzsébet krt. 49.)	A Független Új Művészek 1. előadóestje. Közreműködik: Kassák L., Simon Jolán, Déry T., Illyés Gy. stb.	Népszava könyvesbolt
1928. ápr. 15.	1928. ápr. 18.	Kereskedelmi Csarnok	Vitaest a modern irodalomról. Előadó: Déry Tibor. Résztvevők: Kassák L., Füst M., Osvát E., Kosztolányi D. stb.	Fodor könyvesbolt, Népszava könyvesbolt
1928. ápr. 15.	1928. ápr. 22.	Musica terme, (VII., Erzsébet krt. 49.)	Független Új Művészek 2. előadóestje. Közreműködik: Déry T., Illyés Gy., Kassák L., K. Simon Jolán stb.	Népszava könyvesbolt

A jegyárúsítás kezdő napja	A rendezvény időpontja	A rendezvény helye	A rendezvény neve (tárgya) és a közreműködők	Kik árulták a jegvet a Mentor mellett
1928. ápr. 22.	1928. ápr. 25. és 28.	Zeneakadémia	4–5. Cikk-cakk est. Közreműködnek ugyanazok, mint az előző három esten.	Népszava könyvesbolt
1928. dec. 1.	1928. dec. 14.	Zeneakadémia kamaraterme	Fiatalkorok előadójestje. Közreműködők: Babits Mihály, Erdélyi József, József Attila, Fenyő László, Kodolányi János, Komlós Aladár stb.	Grill könyvkereskedés Színházi Élet

E táblázatból, bármennyire is töredékes az adatsor, amit tartalmaz, egy-két dolog azonnal látszik. Mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy a rendezvények, amelyeknek jegyeit a Mentor (is) árusította, egy-két kivételtől eltekintve egynemű, egy ízlésirányba eső rendezvények voltak. Erdős René estje vagy a „vidám szilveszter” persze kirí a sorból s inkább kivételnek látszik. A többi azonban „egyveretű” volt, valamennyi a „modern”, sőt avantgarde színezetű irodalmi és művészeti megmozdulások közé tartozott. Mélyen jellemzi azonban a Mentort, hogy nem a „beérkezett” *Nyugat* akkortájt gyakori rendezvényeinek jegyeit árusította (kivételt az Ady-estek képeztek, amelyek egyébként is sok szempontból elkülönültek a húszas évekbeli *Nyugattól*), hanem a *Nyugattól* „balra” állókat, a különböző modernista megmozdulásokét. Tünetértékű e vonatkozásban, hogy a Mentor elsőként (és sokáig egyedül!) árulta a magyar avantgarde színházi élet útörő vállalkozásának, az ún. Zöld Szamár Színháznak⁸ a jegyeit. S az sem volt véletlen, hogy a Mentor árusította a szintén avantgarde jellegű *Új Föld* csoport, az *Új Művészek Szabad Egyesülése* estjeinek⁹ jegyeit is. De ugyancsak ebben az összefüggésben kell megemlíteni azt is, hogy Blattner Géza „művészi bábszínházának”¹⁰ jegyárúsítással való támogatása szintén a Mentor érdeme volt.

5. A jegyárúsításhoz hasonlóan a Mentor mindennapi „szokványos” tevékenységéhez szorosan kapcsolódott a „szalonban” rendezett „beszélgetések”, előadó-és vitaestek is, noha ezekkel a Mentor kétségtelenül már jóval föléje is került a szokványos könyvkereskedési gyakorlatnak. Hatósugara, szellemi kisugárzása ugyanis e programjával jelentősen megnőtt s a könyvárúsításból adódó igen közvetett hatást a közvetlen közönségformálás jócskán föl is erősítette. Ezeknek az előadó-és vitaesteknek a számbavétele persze, érthetően, nehéz s csak részleges eredményű lehet. Viszonylag szép sorozatukat föl tudjuk ugyan mutatni, de az esetek többségében a ránk maradt adatokban (újsághírekben) ezeknek az előadásoknak csak a léte dokumentálódik, a valódi, spontán beszélgetések pedig végkép-

⁸ A Zöld Szamár Színházról I. PALASOVSKY Ödön: *Emlékeim a baloldali kultúrmunka kezdeteiről*. = Kritika 1976. 8. sz. 13–15.

⁹ Vö. MARKOVITS Györgyi: *Egy rövidéletű folyóiratról. Új Föld 1927*. = MKSz 1975. 1. sz. 82–85. (Az Új Föld csoport táblázatunkban szereplő estjéről egyébként Markovits nem ír.)

¹⁰ Blattnerrel I. MÓDY György: *Képzőművészeti írások*. Debrecen 1978. 5–15.

pen megfoghatatlanok. Hogy mi hangzott el s mi került a fejekbe ezeken az előadóesteken, legtöbbször csak az előadók neveiből s az előadások címéből következtethető ki, úgy-ahogy. Az első előadóestet, amelyről már van adatunk, Révész Béla 1924. január 16-i estjét,¹¹ még viszonylag jól ismerjük, hisz — a legtöbb esettel ellentétben — nemcsak előzetes hírből tudunk róla; Révész előadását a *Világ* 1924. jan. 17-i száma hosszabb hírben ismertette. Ebből pedig kiderül, hogy Révész „két új kéziratával állott a lelkes közönség elé. Egy új novelláját mutatta be, amelyben meglepően újat tudott adni egy jól ismert és sokat tárgyalt témakörből: a proletárellet nyomorúságából. A másik kézírata: *Írói vallomások*, kemény, dacos hitvallás eddig is hirdetett írói elvei mellett.” Valószínű azonban, hogy ez az előadóest, melyet „meghívott közönség” hallgatott végig, azaz félzártkörű volt, már nem az első ilyen rendezvénye volt a Mentornak, hisz tudósításában a *Világ* „a Mentor előadássorozatáról” szól, sejtetve, hogy már megindult sorozat éppen soron levő darabját emlegeti. Így, sajnos, az előadóestek rendezésének genézisét nem érhetjük tetten, pedig tanulságos volna ismerni, hogy mikor s miként alakult ki a Mentor fontos programja. Azt mindenesetre, hogy ekkor, 1924 januárjában már megszilárdult tevékenységi forma volt az előadóestek rendezése, jól mutatja a *Világ* 1924. január 20-i híre.¹² Ez, ha röviden is, tételesen megírta, hogy a Mentor olvasójában „Hevesy Iván január 22-én, kedden délután kezdi meg (...) 6 előadásból álló művészettörténeti szemináriumát.” Mindenképpen folyamatos munka bizonyítéka ez, annál is inkább, mert mire Hevesy szemináriuma befejeződött, a hír már „a Mentor könyvkereskedés új előadássorozatáról” szólt.¹³ Az előadássorozat előadói, a *Világ* 1924. március 16-i híre szerint, Hevesy Iván, Körmeny Ferenc, Ligeti Pál és Mittay László voltak, a tárgy pedig, amelyről előadtak, „az új művészeti irányok létjogosultsága és értelme” volt. E sorozat első előadására március 18-án, keddi napon került sor, az előadást Ligeti Pál, a Lázár Vilmos által emlegetett építész tartotta. Ő tartotta a sorozat második előadását is, március 21-én; ennek hozzátvetőleges tárgyát is ismerjük: Ligeti „az élet mai kríziséről és a mai művészetről” adott elő. Mondandója oly nagy érdeklődést keltett, hogy a Mentor olvasója kicsinek bizonyult s az előadást át kellett vinni egy Deák téri építészmuzeumbé. Ligeti Mittay előadása követhette, Körmenyére pedig április 1-én került volna sor, de ez az időpont fölcserélődött Hevesyével. A *Világ* 1924. március 30-i számából úgy látszik, mindegyik előadó több előadást is tartott. A hír szerint Hevesy is, aki „a festészet és szobrászat új irányáról” értekezett, április elején csak megkezdte előadásait. Figyelemre méltó és jellemzőnek tekinthető, hogy ez az „élet mai kríziséről és a mai művészetről” szóló sorozat nemcsak jól megválasztva, de megszervezve is megvolt; előzetes jelentkezés kellett a részvételhez s a jelentkezők „részletes szillabuszból” tájékozódhattak az előadások tartalmáról.

Tovább gazdagodik a Mentor előadásrendezéséről alkotott képünk az időben ezután következő, 1924. október 5-i adat ismeretében is.

¹¹ Révész Béla... *Világ* (a továbbiakban: V), 1924. jan. 13. 12., *Révész Béla előadása*. V 1924. jan. 17. 6.

¹² Hevesy Iván... V 1924. jan. 20. 11.

¹³ *Az új művészeti irányok létjogosultságáról és értelméről*... V 1924. márc. 16. 10., *Előadások*... V 1924. márc. 21. 7., *Az élet mai kríziséről és a mai művészetről*... V 1924. márc. 30. 12.

„Költők világnézete címen — írja a Világ aznapi száma — irodalomelméleti szeminárium in'ul október 6-án, hétfőn este 6 órakor Gedő Simon dr. vezetésével, 7 órakor pedig A képzőművészet alapvető kérdéseiről kezd művészeti szemináriumot Pátzay Pál szobrász. Jelentkezés a Mentornál, Andrassy út 17.”

A hír csak ennyi s így nem tudjuk, Gedő és Pátzay szemináriumát hol tartották meg; a Mentor olvasójában-e (ez a valószínű), vagy máshol. Azzal azonban, hogy e szemináriumok szervezeti formáinak kialakítását, adminisztrálását a Mentor magára vállalta, mindenképpen tágabbra vonta közönségkapcsolatait, hisz ezek valószínűleg „alapfokú” szemináriumok voltak. Nyilván nem a Mentor törzsközönségének rendezték.

A „hagyományos” előadássorozatok azonban emiatt sem maradtak abba. 1924. október 24-én este Hevesy Iván filmművészeti sorozatba kezdett.¹⁴ Ez a sorozat — tárgyát a hírek hol *A filmjáték esztétikája*, hol *A filmjáték dramaturgiája* címen adják meg — három előadásból állott s nyilvánvalóan a Mentor szűkebb közönségének volt szánva. A Hevesy előadásai közötti „szabad” napok egyikén, október 28-án pedig a Nemzeti Színház későbbi igazgatója, akkor a Magyarország kritikus: Németh Andor tartott előadást;¹⁵ ő „színházi premierekről és egyéb aktuális színházi problémákról” beszélt. Ezek az adatok viszonylag nagy „előadássűrűséget”, tehát többé-kevésbé rendszeres programot mutatnak.

Nem sokkal e sorozat után, 1924. november 11-én, egy keddi estén a Mentor egyik leghasznosabb s ma is példaadó kezdeménye, a könyvismertető előadás is testet öltött.¹⁶ Ekkor ugyan e rendezvénytípus még nem kapta meg nevét; formailag még teljesen belesimult a programba, de tárgya már az újat mutatta. A hír, amelyből tudomást szerezhethünk az ötlet mozdulásáról, csak ennyit mond:

„Aktuális könyvekről tart megbeszéléseket Turóczy-Trostler József dr. november 11-én, kedden este 6 óra után, a Mentor könyvkereskedés (Andrassy út 17.) olvasójában, meghívott vendégeknek.” (*Világ*, 1924. nov. 9.)

Ebből a „megbeszélésből” azonban hamarost állandó könyvismertető sorozat lett, a Mentornak is, az olvasóközönségnek is nagy hasznára.

November 20-án ugyan a Mentorban Czukor Károly dr. még az „atomelmélet újabb eredményeiről” kezdte meg „öt estén át tartó előadássorozatát”,¹⁷ de 1925 januárjában a *Világ* Benedek Marcell január 22-i Mereskovszky-előadását már „a Mentor könyvismertető előadásai sorában” hirdette meg.¹⁸ S könnyen meglehet, a *Világ* hírének idézett megfogalmazása is ezt sejteti, a Turóczy-Trostler és a Benedek előadásai közti időben is voltak könyvismertetők — csak újsághír nem szólt róluk. E feltételezést erősíti a folytatás; a *Világ* 1925. január 25-i száma újabb könyvismertető előadásról adott hírt,¹⁹ eképpen: „Könyvismertető előadást tart január 29-én, csütörtökön este 6 órakor Sárközi György *A mai ember kálváriája* címen a Mentornál.” Ezek az előadások, persze, nem lettek kizárólagossá. Február 12-ével kezdődően, csütörtökönként pl. Németh Antal „A színpad művészetéről” adott elő négy héten keresztül.²⁰

¹⁴ *Előadások*... V 1924. okt. 19. 14., *Előadások*... V 1924. okt. 24. 11.

¹⁵ *Színházi premierekről*... V 1924. okt. 26. 15.

¹⁶ *Aktuális könyvekről*... V 1924. nov. 9. 13.

¹⁷ *Az atomelmélet*... V 1924. nov. 20. 13.

¹⁸ *Előadások*... V 1925. jan. 11. 13.

¹⁹ *Előadások*... V jan. 25. 16., *Előadások*... V 1925. jan. 29. 8.

²⁰ *Előadások*... V 1925. febr. 8. 21., *Előadások*... V 1925. febr. 11. 10.

De jellemző: előadásait (1925. febr. 19-én, 26-án és márc. 5-én) hétkor kezdte, azaz egy órával a könyvismertető megkezdése után. A „főműsor” tehát az új könyvek bemutatása lett. S ettől kezdve jó ideig számolni is kell velük. Németh Antal második előadásának napján (február 19-én), egy órával korábban, Laczkó Géza *Írók írókról* címen tartott könyvismertetőt.²¹ Egy héttel később, február 26-án Raith Tivadar adott elő e sorozatból (*Coudenhove, a vajúdo Európa gondolkodója* címmel).²² Újabb hét múlva, március 5-én pedig Bortnyik Sándor könyvismertetőjére került sor, *Halotti beszéd az izmusok fölött* címmel.²³ Supka Géza könyvismertetője március 12-én lett volna, de az előadás az utolsó pillanatban, Supka betegsége miatt elmaradt.²⁴ *Jean Cocteau és Ivan Goll költészete* azonban ugyancsak könyvismertető előadás kereteiben került bemutatásra a Mentorban; róluk március 19-én Mittay László értekezett, verseiket pedig — az előadás illusztrációjaként — Miklós Ilona adta elő.²⁵

Március 19-én ugyanakkor *A csillagok életéről* is három részes előadássorozat kezdődött, az előadó Bródy Imre dr. volt.²⁶ Sajnos, itt adataink sora egy időre megszakad; a Mentor legközelebbi előadására — tudomásunk szerint — csak fél évvel később, október 30-án került sor. „Tairoffról és a modern orosz színjátszásról” akkor Németh Antal adott elő.²⁷ Ez a szünet azonban nyilván megint csak az anyaggyűjtés hiányaiból, rossz forrásadottságainkból adódik. A Mentor könyvkereskedés 1923 és 1929 közötti történetének ismeretében ugyanis elképzelhetetlen, hogy 1925. március végétől október végéig semmi élet ne lett volna az Andrassy út 17-ben. Ámbár, nem lehet tagadni, meggondolkodtató, hogy kimondottan könyvismertető előadásról többet nem hallunk. Ez azt is jelentheti, persze, hogy ez az előadásforma megszokottá, „hétköznapivá” vált s ezért az újabb alkalmakról nem kellett külön sajtóközleményben beszámolni: az érdeklődő közönség ugyanis tudta, hogy mit várhat, hogy mi következik. De azt is jelenthette, hogy ezt az előadási formát egy másik, érdeklődéskeltőbb váltotta föl. Adataink az utóbbi föltételezést látszanak igazolni.

A *Világ* (legfőbb forrásunk) 1926. január 22-i, *Előadások*-rovatbeli híre ugyanis pl. arról számolt be, hogy a tervek szerint aznap este a Mentor olvasószobájában Tersánszky J. Jenő szerepel; *A selyemfiú* című új darabjának I. fölvonását olvassa föl, meghívott közönség előtt.²⁸ E pénteki napon tehát irodalmi est volt a Mentorban, nem pedig — az addig domináns — informatív előadás. S némi „profilmódosulás”, új, tágasabb orientáció fogható meg következő adatunkban is. 1926. február 5-én este 6 órakor ugyanis, a *Világ* szerint, Dienes Valéria „A családi nevelés problémáit fejtegeti gyakorlati példák alapján”.²⁹ Egy hétre rá, február 12-én Révész Margit dr. adott elő ugyanerről a tárgyról,³⁰ február 26-án pedig Décsi Imre dr.³¹ (Valószínű, hogy február 19-én is volt előadás a „családi nevelésről”, csak nem maradt nyoma.)

²¹ *Előadások*... V 1925. febr. 19., 11.

²² *Előadások*... V 1925. febr. 22. 18., *Előadások*... V 1925. febr. 26. 12.

²³ *Előadások*... V 1925. márc. 5. 11.

²⁴ *Előadások*... V 1925. márc. 8. 18., *Előadások*... V 1925. márc. 11. 10.

²⁵ *Előadások*... V 1925. márc. 15. 18., *Ivan Goll és Jean Cocteau költészetéről*... V 1925. márc. 19. 13.

²⁶ *Előadások*... V 1925. márc. 8. 18., *Előadások*... V, 1925. márc. 15. 18., *A csillagok életéről*... V, 1925. márc. 19. 13.

²⁷ *Előadások*... V 1925. okt. 30. 10.

²⁸ *Előadások*... V 1926. jan. 22. 9.

²⁹ *Előadások*... V 1926. febr. 5. 10.

³⁰ *Előadások*... V 1926. febr. 12. 9.

³¹ *Előadások*... V 1926. febr. 26. 10.

Jellemző, hogy a „régébbi” könyvismertető előadásokra leginkább emlékeztető előadás, a Varró Istváné is, tágasabb lett, egész folyamatot tárgyalt. Varró ugyanis 1926. március 16-án „A legújabb magyar memoár-irodalom”-ról adott elő.³² Márpedig az emlékezésírásnak s -olvasásnak Magyarországon akkor volt egyik virágkora; aki e kiterjedt irodalom megértésére vállalkozott, az az ország történetének egyik nagy fordulójáról is szólt — elsősorban tehát azt kellett világosan látnia és bemutatni, hogy a memoárokról is szólhasson. Mind ezt „recenzálva” csak könyvekhez kötődve, nem lehetett elvégezni. S nyilván az sem volt véletlen, hogy Varró előadását nem egy „monologizáló” előadás követte, hanem vitaest.³³ Az „új művészetről” rendezett, 1926. március 26-i vitaest előadója Komlós Aladár, e kérdéskör mindmáig legjobb ismerője és értője volt, előre meghirdetett vitapartnerei pedig Bálint Imre, Gyergyai Albert, Hevesy Iván, Ignótus Pál, Komor András, Szabó Lőrinc, Szegi Pál és Wolff Ernő. É fontos vitaestről, sajnos, nem ismeretes beszámoló, de nyilván jól sikerült, mert április vége felé már fölvetődött, sőt alakot öltött a terv, hogy Komlós a modern magyar lírát is előadássorozatban mutassa be.³⁴

„Ascher Oszkár, Baló Elemér, Gárdos Kornélia, Kassákné Simon Jolán és Moór Sári fog szavalni — adja tudtul a *Világ* 1926. április 28-i száma — Komlós Aladárnak a modern magyar líráról szóló előadássorozatán. Első előadás május 4-én este 6 órakor lesz. Jelentkezések a Mentor könyvkereskedésben”.

Hogy hogyan sikerült ez az előadássorozat, adatok híján, megint csak nem tudjuk, de minden valószínűség szerint ez volt az alapja, „nyersfogalmazványa” Komlós nem sokkal későbbi könyvének (*Az új magyar líra*), mely e tárgy első monográfiája lett.

Adataink, sajnos, töredékességük miatt nem teszik lehetővé a problémátárgulás eme előadástémákban is megmutatkozó, folyamatának folyamatos nyomkövetését. Ezután már csak néhány Mentor-rendezvényről van tudomásunk. Ezek közül is az időrendben következő, 1926. október 14-i előadás (Kovács Kálmán: *A színpad moráljáról*),³⁵ inkább a régi gyakorlatot idéző kivételnek, alkalmi kitérőnek látszik. Ami kevés adat ezen kívül mégis rendelkezésünkre áll, az azonban egyértelműen beleilleszkedik e folyamatba. 1926. november 30-án, „Az európai gondolat válsága című ciklus második előadásán” pl. Kecskeméti György (a következő évtized egyik legjobb külpolitikai szakértője), nem kisebb témáról, mint „az európai megújódás lehetőségeiről” beszélt.³⁶ A ciklus első előadásáról semmit sem tudunk, s folytatásáról sincs adatunk. A cikluscím azonban egyértelműen átfogó problémára utal. További kutatást igényel annak tisztázása, hogy mi történt ezután, hisz a következő, kb. két és fél évvel későbbi (!) adat egyértelműen bizonyítja: 1926. november 30. és 1929. február 21. között is kellett, hogy legyenek előadások a Mentor olvasójában, sőt ezek jelentősége is nőtt. A *Magyar Hírlap* ugyanis 1929. február 15-én, *A Mentor újabb előadásokat rendez* címen³⁷ tételesen megírta, hogy:

³² *A legújabb magyar memoár-irodalom*. V 1926. márc. 14. 13., *Előadások...* V 1926. márc. 16. 15.

³³ *Előadások...* V 1926. márc. 25. 10.

³⁴ *Ascher Oszkár...* V 1926. ápr. 28. 12.

³⁵ *A színpad moráljáról...* V 1926. okt. 14. 9.

³⁶ *Előadások...* Magyar Hírlap (továbbiakban: MH) 1926. nov. 30. 8.

³⁷ *A Mentor újabb előadásokat rendez*. MH 1929. febr. 15. 9.

„a Mentor eddig is nagy kultúrmunkát végzett azokkal az előadásokkal, amelyeket Andrassy úti helyiségében tartott. Ez a helyiség azonban — folytatja a tudósító — szűknek bizonyult és így a Mentor legközelebbi előadásait a Lipótvárosi Polgári Körben (V., Akadémia uca 3.) tartja.”

Nem vitás: aligha bizonyult volna szűkösnek az Andrassy úti „olvasó”, ha nem lettek volna közönséget teremtő előadássorozatok, viták, eszmecserék. Azaz, ha nem lett volna rendszeres program.

A Mentor rendezésében, de már nem a Mentor helyiségében megtartott előadások közül háromról tudunk konkrétan. Ezekről a *Magyar Hírlap* fönti, már idézett híre szól először:

„Február 21-én Irodalom és világszemlélet címmel Ignóus Pál és Kassák Lajos tartanak előadást, melyhez Kosztolányi Dezső, Szász Zoltán, Nagy Lajos, Déri (!) Tibor és még néhány neves író fog hozzászólni. Február 28-án Bortnyik Sándor a gépkorszak művészetéről tart vetített képes előadást, március 14-én pedig Nemesné M. Márta és Zeichmester Ida Az individuálpсихológiáról s pedagógiai vonatkozásairól beszélnek. Valamennyi előadás — a hír szerint — csütörtöki napon este 7 órakor lesz.”

E három est közül különösen az első, a február 21-i vitaest látszik fontosnak, erről van a legtöbb adatunk is. A *Magyar Hírlap* február 20-án pl. közölte, hogy — a korábban is beharangozottak mellett — a vitában részt vesz majd Zsolt Béla, Szegi Pál, Komlós Aladár, Ligeti Pál, Róna Imre, Németh Andor, Illyés Gyula, József Attila, Justus Pál és Nádass József.³⁸ Van, ha mégoly vázlatos, beszámolónk az est lefolyásáról is, hisz *Vitaest a Lipótvárosi Polgári Körben* címen a *Magyar Hírlap* másnap beszámolt róla.³⁹ Ezt a beszámolót érdemes idézni, mert ez a legrészletesebb ismertetés, amely Mentor-rendezvényről megjelent:

„A Lipótvárosi Polgári Körben tegnap tartotta a Mentor első vitaestjét *Irodalom és világszemlélet* címen. A hatalmas termet zsúfolásig megtöltötték az érdeklődők, akik nagy figyelemmel hallgatták a nívós előadásokat. Először Ignóus Pál lépett a pódiumra, előadásának fő témája a művészet és politika összefüggése és függetlensége volt. Kifejtette, hogy a művészek, írók, tudósok és intellektuelek idegenkednek a mértéktartóan progresszív rétegektől. Így néha akaratlanul is reakciós irányban működnek. A mai alkotó és gondolkodó ember a mostani államformák és irányok közül mindenesetre leginkább a demokráciában érvényesülhet. Ignóus után Kassák Lajos tartott előadást. Kifejtette, hogy a költők, írók és általában a művészek munkájában okvetlenül kell lennie tendenciának, ha azt akarják, hogy működésükkel a társadalom szolgálatában álljanak. A leg-sürgősebb feladat: meghatározni azt a fejlődési utat, amelyen haladni kell. Szász Zoltán főleg Ignóus Pál előadásával foglalkozott, akivel nagyjából egy véleményen van. Osvát Ernő véleménye szerint itt tulajdonképpen egy csendes és egy hangos fiatalság áll egymással szemben. Osvát felszólalása után még Komlós Aladár és Justus Pál beszéltek, majd Ignóus és Kassák reflektáltak a felszólalásokra. A nívós vitaest — zárul a beszámoló — negyedtízkor ért véget.”

6. A könyvkereskedések „hagyományos” tevékenységétől legmesszebbre a Mentor kétségtelenül a kiállításrendezésekkel távolodott el — alkalmanként már-már egy kisebb kiállítóterem feladatkörét is átvette. Az 1923 és 1929 közötti évekből tényleg kiállításról tudunk, illetve ennyiről van híryanag a *Világban* és a *Magyar Hírlapban*, de az Andrassy út 17-ben valószínűleg ennél sokkal többen állítottak ki. Az időben első adatunk 1923. december 2-ről való, amikor a *Világ* (h. i.) jelű munkatársa — valószínűleg Hevesy Iván — hosszabb hírben⁴⁰

³⁸ *Irodalmi vitaest*. MH 1929. febr. 20. 9.

³⁹ *Vitaest a Lipótvárosi Polgári Körben*. MH 1929. febr. 22. 7.

⁴⁰ [HEVESY Iván] (H. I.): *Modern grafikai kiállítás*. V 1923. dec. 2. 8.

számolt be a Mentor új vállalkozásáról. E kis írás meglehetősen általánosságokban mozog, a Mentor egyik sikeres ötletét, az üzlethelyiség kirakatának kiállítási térére alakítását azonban in statu nascendi érhetjük benne tetten s ezért egészen is érdemes idézni.

„A Mentor könyvkereskedés — olvashatjuk a *Modern grafikai kiállítás* című cikkben — érdekes és intelligens ötlettel alakította át kirakatát *állandó könyvművészeti kiállítássá*. Az egyes ilyen kirakatkiállítások anyaga témakör szerint van összeválogatva. A legújabb kirakat tartalma folytatja az előzőt, a modern művészet irodalmának bemutatását. A *modern festészet* van soron, amelyet egy sereg szép és reprezentáló könyv képvisel. Ezt a könyvanyagot kiegészíti a kirakatban és benn a bolt szalonjában egy *grafikai kiállítás* — ez utóbbi *állandó jellegű* —, hogy akvarellekben, különböző metszési- és rajztechnikákban a könyvekkel parallel bemutassa az új festészet fejlődési útját a poszt-impresszionizmustól egészen legutolsó évek törekvéseiig. Kis anyagánál fogva természetesen ez a kis kollekció nem törekedhet teljességre nevekben, de annál ügyesebben teljes az új törekvések sokirányú bemutatásában. Az impresszionizmus utáni irányokat ismert fiatal magyar festők grafikai képviselik. A figurális expresszionizmust Kádár Béla, az »abszolút képe« felé fejlődő expresszionizmus kialakítását Máttis-Teutsch munkái, az új monumentalitást Uitz Béla keresi, a legújabb kísérletet, a »képarchitektúrát« pedig Bortnyik Sándor metszetei és akvareljei mutatják be. Korszerűbb követelményeknek tesz eleget és több mulasztást pótol az utolsó négy év művészi életéből ez a kis gyűjtemény, mint akárhány nagy hűhóval megrendezett »hivatalos« kiállítás.”

Látható, a könyvanyag és a képanyag, a könyveladás és a képkiallítás ekkor még szoros egységben van, egyik a másikra utalt; s ez érthető is. Akárkinek az ötlete volt ez, nyilvánvaló, hogy a kiállítást az eladásra váró képzőművészeti könyvek, albumok „kiegészítésére”, mintegy illusztrálására rendezték meg; a cél „esupán” a (nyilván: drága) könyvek iránti érdeklődéskeltés, azaz eladhatóságuk növelése lehetett. Ugyanakkor kétségtelen, a *Világ* cikkírójának igaza van, a kiállítás a képzőművészeti kultúra alakításának is eszköze lett, hisz fordítva is igaz: a kiállított képek „erejét”, sugárzását a kézbe adható, elolvasható, a képeket magyarázó, értelmező könyvek jelentékenyen növelhették. (Nem beszélve arról, hogy a képek igazi „publikációja”: a kiállítás; a képek csak közönség elé állítva töltik be funkciójukat.)

Hogy meddig tartott ez a kiállítás, nem tudjuk. Bő két hónappal később, 1924. február 10-én azonban a *Világ* már arról adott hírt,⁴¹ hogy „A Mentor könyvkereskedés (Andrássy út 17.) szalonjában az első grafikai kiállítást, mely a legmodernebb magyar festők műveit mutatta be, most nyomon követte egy második, külföldi modernnek kollekciójával.” Az új kiállítási anyag — szól a hír — „néhány nagyon jól összeválogatott elsőrangú grafikai lapból áll (. . .) és kevés szóval tömören összefoglalja a grafika törekvéseit az utolsó évtizedekben.” Név szerint Libermann, Slevag, Pechstein és Marie Laurencia van megemlítve benne, mint időhatárokat és irányzatokat jelölő alkotó, s a „korai francia kubizmus eredményeit finom, dekoratív és dekadens művészetté halkító” képekre történik utalás. Ennyiből, sajnos, teljesen pontosan nem lehet rekonstruálni, hogy a Mentor könyvkereskedés kirakatában és „szalonjában” mi lett kiállítva. Az azonban biztos: amit kiállítottak, az akkor modernnek, újnak számított s föltehetőleg — a siker mellett — ezért is tűzhetette maga elé célul a *Mentor* „vezetősége”, hogy kiállítások sorozatával kiszorítja majd „a pesti műkereskedések nagyjából részét tömeghasználatra gyártott reprodukcióit igaz, nemes művészek grafikaiival”.

⁴¹ A *Mentor könyvkereskedés*. . . V 1924. febr. 10. 11.

*A harmadik kiállításra, úgy tűnik, március közepe körül került sor. Ekkor, mint a *Világ Kmetty János kiállítása a Mentornál* című, 1924. március 16-i hírből⁴² kiderül, a könyvesbolt kirakata Kmetty „új grafikáinak bemutatására” vállalkozott. A beszámoló írója szerint ennek a „kitűnő kis kollekciónak nagyobbik fele akvarell, kisebb része rézkarc” volt, de mindkét technika jól mutatta Kmetty „művészetének új útjait”. E kiállítás — amellett, hogy nyilvánosság elé segítette az új Kmetty-grafikákat — több szempontból is méltó figyelmünkre. 1923 decemberétől ugyanis ez már a harmadik kiállítás volt, jól mutatva, hogy a kiállítás-rendezés ötlete bevált, megszilárdult. Ugyanekkor e szűkszavú hírből is kielemezhető, hogy ekkorra a kiállítás-rendezés némileg már elvált az egyszerű könyv „illusztrálástól” s önállósult, mondhatnánk öncéllá lett. Ez ugyanis már nem könyvanyaghoz kapcsolódó kollektív tárlat volt, mint az addigiak, hanem — úgy tűnik, képzőművészeti könyvanyagtól független — egyéni kiállítás. Ezzel, lényegében véve, a Mentor „közönségkapcsolatainak” egyik területe elnyerte „végleges” formáját: a Mentor programjába beépült a kiállítás-rendezés, s annak szerves része lett, nyíltan, minden ürügy nélkül.

Kmetty kiállításával e folyamat, sajnos, adatok híján megtörik, ill. követhetlenné válik egy időre. Azt sem tudjuk, Kmetty tárlata meddig állt. Az időrendben következő adatunk ugyanis jóval későbbi; csak a *Világ* 1924. december 19-i (és 23-i) számában leljük föl: s ez is a Mentor fizetett hirdetése volt csupán, e szöveggel:⁴³ „Kmetty, Aba-Novák, Márkus, Patkó, Schilling, Szobotka rézkarcai, akvarelljei, pasztelljei igen olcsó karácsonyi áron a Mentor (Andrássy út 17.) grafikai kiállításán. Szabad bemenet.” E hír, sajnos, igen szűkszavú, nem tudni, hogy netán az első kiállítás változott összetételű felújítását dokumentálja-e, vagy egy teljesen új kollektív tárlatot. Az sem derül ki belőle pontosan, hogy vajon a képeket a Mentor árulta-e (megfelelő közvetítői jutalék fejében) vagy maguk a művészek. Ha az előbbi eset állna fenn, akkor a műkereskedelemnek a könyvkereskedelemhez kapcsolódását érhetnénk tetten, míg a második esetben valaminő kereskedői altruizmust. Akár így, akár úgy volt azonban, ha igaz Lázár Vilmos Derkovits-émléke, túlzottan nagy pénzek nem foroghattak itt. Elvégre fiatal, ún. modern festőkről, grafikusokról volt szó, akik akkor még igen messze voltak a „beérkezéstől”. A Mentor szerepe tehát mindenképpen pozitívan értékelendő.

Fiatal, (mindmáig) „beérkezetlen” művésze, Kiss Vilmáé volt a következő általunk ismert kiállítás is: 1925. április közepén.⁴⁴ (Közben persze valószínűleg mások is kiállítottak, csak ilyen vagy olyan okok miatt, a *Világ* nem írt róluk.) A „Mentor könyvkereskedés kiállítási termének falait”, a *Világ* (-ss) jelű kritikusatól tudjuk, ő is rajzokkal foglalta le s ezek a „kiállító tehetségéről tanúskodó” grafikák a „modern iskolák formatörvényeinek szolgálatába” voltak „állítva”. Kiss Vilma, amint a kritikából kiderül, főleg aktokat állított ki; s bár azóta nem nagyon lehet hallani róla, a kritika úgy látta, hogy „tehetsége megérdemli ezt a kiállítást és a figyelmet”.

A fiatal művészek támogatása valószínűleg tudatos program lehetett. Úgy tűnik, Kudelkáné s tanácsadói is úgy gondolkoztak, ahogy a kritikus, mert a következő, 1925. május elején megnyíló kiállítást is fiatal művész, Derkovits

⁴² *Kmetty János kiállítása a Mentornál*. V 1924. márc. 16. 10.

⁴³ *Kmetty, Aba-Novák, Márkus...* V 1924. dec. 19. 11. és 1924. dec. 23. 10.

⁴⁴ (-ss): *Kiss Vilma kiállítása*. V 1925. ápr. 19. 21.

Gyula kapta.⁴⁵ Kudelkáné, ill. a Mentor „vezetősége” döntésének hátterét ezúttal sem ismerjük; nem lehet tudni, hogy csak ráhibáztak-e Derkovitsra vagy már akkor valóban fölismerték tehetségét. Mellettük szól, hogy a belső körhöz tartozó Hevesy Iván korábban is méltatta írásban Derkovitsot,⁴⁶ s hogy — bár a *Világ* műkritikusa ezúttal hallgatott — a Mentor szükségesnek látta fizetett hirdetésben tudtul adni a kiállítás megnyitását. E közlemény *Grafikai kiállítás* címen a *Világ* 1925. május 3-i számában olvasható:

„Derkovits Gyula grafikákból és temperákból rendezett kiállítása tegnap nyílt meg a Mentor helyiségében. A fiatal művész az utóbbi két évben készült műveit mutatta be, köztük több olyant, amelyek jelentős értékei a modern grafikának.”

A Mentor „vezetőségének” bizalmát, tudjuk — a *Világ* ezúttal hallgató kritikussával ellentétben —, akkor a magyar műkritika egyik nagysága, Lyka Károly, azóta pedig az „idő” egyértelműen igazolta: Derkovits a 20. századi magyar festészet egyik legnagyobbja lett. S ez szempontunkból azért különösen fontos, mert ebben az esetben mutatkozik meg igazán a Mentor missziója. Mert az lehet ugyan, hogy Derkovits kiválasztása véletlen volt, ám hogy fiataloknak, akik közül néhány nagyra nőhetne ki magát, adtak lehetőséget, az tudatos volt. A Mentor tudatosan közönséget teremtett a tehetségesnek tartott fiatalok köré, s ez nagy érdem, mert a nyilvánosság elé lépés öröme, tudjuk, minden harmonikus, „normális” művészi fejlődés egyik nélkülözhetetlen része és föltétele. Hiánya miatt — sok a példa rá — nem egy nagy tehetség fejlődése tört meg vagy siklott félre. A Mentor e szerepét művészettörténetünknek számon kell majd tartania.

Érthető tehát, hogy Derkovits után a Mentorban újabb fiatal, Markos György tárlata következett. A *Világ* 1925. május 31-i száma *Markos György kiállítása*⁴⁷ címen adta hírül ezt: „a Mentor könyvkereskedés Andrassy úti helyiségében ismét egy új törekvésű fiatal művész állítja ki grafikai dolgait.” Úgy tűnik, e kiállítást az akkori Markosra is, a Mentorra is mélyen jellemzőnek kell tartanunk, mert a kiállított képek — a *Világ* beszámolója szerint — ezúttal is „elvontak” voltak s Markos kollekciónak „a vonal és az architektonikus forma ornamentális és ritmikai lehetőségei adják kifejező eszközeit”. Ismét útkeresés nyilvánosság elé bocsátásáról volt tehát szó.

Adataink sora, sajnos, e ponton megint megszakad, noha, minden valószínűség szerint, Markos kiállítását újabbak követték. Fél évvel későbből, 1925. december 5-ről ugyan van egy adatunk.⁴⁸ Akkor a *Világ*, *Kiállítások* cím alatt, több más tárlat ismertetésével együtt az Andrassy útiról is szólt, igen röviden: „A Mentor könyvkereskedésben Makay Erzsébet mutat be néhány ötletes és tetszetős rajzot és festményt, sok kézügyességgel és műveltséggel megcsinált kellemes darabot.” Ezután azonban egészen 1927. október 2-ig egyáltalán nincs adatunk a Mentor kiállításairól. A további, módszeres kutatás nyilván e majdnem két évből is ki fog mutatni kiállításokat; jelenlegi ismereteink alapján elképzelhetetlennek tűnik, hogy Kudelkánének lemondtak volna a kiállításrendezésről. Inkább arról lehet szó, hogy a Mentor kiállításai megszokottakká váltak s külön sajtóhíradást már nem igényeltek. Ezt látszik erősíteni, hogy a *Magyar*

⁴⁵ *Grafikai kiállítás*. V. 1925. máj. 3. 19. Vö. még: DERKOVITS Gyuláné: *Mi ketten. Emlékezés Derkovits Gyulára*. Bp. 1954. 68., 162.

⁴⁶ HEVESY I.: *Derkovits linóleummetszetei*. = Magyar Írás 1921. 226—227.

⁴⁷ *Markos György kiállítása*. V 1925. máj. 31. 20.

⁴⁸ *Kiállítások*. V 1925. dec. 5. 11.

Hírlap 1927. október 2-i száma is (*A Mentor hírei* címen) csak arról tudósít,⁴⁹ hogy „Fränkel György kiállítása ma bezárult. A nehéz viszonyok ellenére is szép erkölcsi és anyagi sikere volt.” (Nyilvánvaló ugyanis, amelyik kiállítás bezárult, az előzőleg meg is nyílt.) Ekkortól azonban, szerencsénkre, ismét megszaporodnak a Mentorra vonatkozó híradások.

Az újabb tárlatról a *Magyar Hírlap* 1927. november 6-i száma adott hírt (*Erdős Lajos kiállítása* címen).⁵⁰ E hír szerint Erdős mintegy „húsz darabból álló akvarel- és rajzsorozatot” állított ki. A kritikus szerint a fiatal művész „alapos készültséggel lát formai és színbeli értékeket, erős hajlandósága van a komoly kompozícióra”, „amit itt két apró, színes és egy nagyobb rajzkompozíció vázlatán bizonyít. Egy akvareltájkép, egy plasztikusan megformált férfifej és egy architektonikus formáival jól ható városrészlet mostani gyűjteményének legjobb darabjai.” Őt, 1927. november 21-től, Molnár Márta és Janovics Nóra közös, *A gyermekszoba művészete* címen hirdetett kiállítása követte.⁵¹ Valószínűleg velük párhuzamosan állította ki Ady-szobrát Schaár Erzsébet is; munkája az Ady-emlékkirakatban volt látható, „ritka első kiadásokkal (*Vér és Arany, Illés szekeren*)” együtt.⁵²

A következő, 1928. januári Mentor-kiállítás, a Derkovitsé mellett a Mentor másik nagy „fogása” lett — a kortárs kritika is annak találta. E kiállításon ugyanis a később Dési Huber István néven híressé lett Huber István Gyula és művésztársa, jóbarátja, Sugár Andor alkotásai voltak láthatók.⁵³ A kritikust (s lehet: Kudelkánét is) ugyan a kiállítók egyéni sorsa érdekelte elsősorban (akkor még mindketten munkásként dolgoztak s ez eleve érdeklődést keltett), a szocialista magyar képzőművészet e két kiválóságának közönség elé juttatása, ill. nyilvános földicsérése azonban, akárhogy nézzük, érdem. Dési Huber is, Sugár is fölvonultathatta mindama műveit, amelyről „méltán gondolhatta, hogy jól fogják képviselni vágyait és eredményeit a hazai közönség előtt”.⁵⁴ Az 1928. január 9-én megnyitott kiállításon, amint az a tárlat nyomtatott meghívókatalógusából kiderül, Dési Huber negyvenhárom képe szerepelt, köztük olyan fontos darabok, mint az *Olasz táj*, az *Ónarckép*, az *Iréнке*, a Giandante X-ről készített rézkarcportré, az *Izákosok* stb. Horváth György kutatásaiból tudjuk, hogy a kiállításról a *Neues Politisches Volksblatt* (Rabinovszky Máriusz), a *Nyugat* (ugyancsak Rabinovszky), az *Újság* (Elek Artúr), a *Népszava* (Iván Ede), a *Magyar Hírlap* (Bálint Lajos), az *Esti Kurir*, a *Temesvári Hírlap* (Erdélyi Árpád) is beszámolt.⁵⁵ Ez kétségtelenül jelentős sajtóvisszhang, komoly siker volt. Különösen, hogy a kritika szinte egyöntetűen vallotta: mindkét kiállító „valóban művész, tehetséges ember komoly készültséggel, kultúrával és tudással.” (Bálint Lajos, MH, 1928. jan. 14.) Ezt követően, ahogy a *Magyar Hírlap* 1928. április 13-i száma közölte,⁵⁶ a Mentor „kis szalonjában” Siedwers Emma mutatta be „akvarell-kollekcióját és rajzait”. Talán mondani sem kell, ő is a „naturalizmusból felszabaduló új törekvések útjain kereste a maga művészi

⁴⁹ *A Mentor hírei*. MH 1927. okt. 2. 20.

⁵⁰ *Erdős Lajos kiállítása*. MH 1927. nov. 6. 14.

⁵¹ *A Mentor hírei*. MH 1927. nov. 20. 24.

⁵² *A Mentor hírei*. MH 1927. nov. 27. 23.

⁵³ [BÁLINT Lajos] (b): *Két fiatal festő*. MH 1928. jan. 14. 9., valamint HORVÁTH Gy.: I. m. 51.

⁵⁴ HORVÁTH Gy.: I. m. 51.

⁵⁵ HORVÁTH Gy.: I. m. 51. és 301.

⁵⁶ *Siedwers Emma képei*. MH 1928. ápr. 13. 9.

lehetőségeit”, ha, amint a kritikus meg is jegyezte, „nem is egészen fölszabadult még”.

Az utolsó — jelenleg ismert — Mentor-kiállítás 1929 novemberének végén nyílt meg.⁵⁷ Ez a tárlat két fiatal művész, a szocialista képzőművészet történetéből ismert Háty Károly László, valamint Simon Blanka iparművésznő alkotásait mutatta be. Az anyag nagyobbik részét Háty képei adták; művészetét „színes ceruzarajzok, olajfestmények, vázlatok, tollrajzok és egy pasztell”, valamint két szép „eredeti női portré” képviselték. Ezt a — kritika szerint — „nívós kollekciót” „Simon Blanka iparművésznő műtermének izléses és művészi készítményei” egészítették ki. (MH, 1929. nov. 24.)

7. A Mentor tevékenységének e, mégoly töredékes, áttekintése után is önkéntelenül fölvetődik a kérdés: van-e s ha van, miben van e kis könyvkereskedés művelődéstörténeti jelentősége? E bolt ugyanis, akárhogyan nézzük, kicsi volt, többen is — aligha alaptalanul — „liliputiként” emlegették. „Áruforgalma” ugyancsak csekély lehetett; ezt sejteti legalábbis több emlékezés. S nem volt különösebben nagy vevő- és „látogatóköre” sem. Valamiféle tömegmértékű hatásával tehát semmiképpen sem lehet számolni. Sőt, felületesen nézve, úgy tűnik inkább, nagyon is extrém szélsőségeknek, kivételnek kell tekintenünk. Különösképpen, hogy csupa olyasmi tartozott tevékenységi körébe, ami más könyvkereskedésre nem, vagy csak alig volt jellemző: előadásrendezés, kiállításrendezés stb. Ám, ha jelentőségét tisztázni akarjuk, egy összefüggést nem téveszthetünk szem elől: a Mentor egy irodalom- és ideológiatörténeti jelentőségű átalakulás („erjedés”) elősegítője és, bizonyos értelemben, részese volt. Vásárlóként, előadóként és „látogatóként” maga köré vonta a húszas évekbeli ún. progresszív polgárság egy aktív és ezért jelentékeny rétegét. Eladásra szánt könyvanyaga, szellemi légköre, intim hangulata vonzóvá, olvasója („kultúrszobája”) pedig igazi fórummá, műhellyé tette. Egész mechanizmusa kedvezett az őszinte, mellékszempontokra nem ügyelő eszmecserének, a termékenyítő vitáknak: az öntisztulásnak. Ezzel, máig élő legendája bizonyítja, missziót teljesített. Mert amikor kialakult „profilja”, műhely-jellege, a modernizmusnak, amelynek szolgálatában állott, még alig volt fóruma. Az első *Független Szemle* már nem, a *Századunk* még nem létezett; Kassákék (folyóiratukkal együtt) külföldön voltak, az itthoni fórumteremtési kísérletek (*Kékmadár*, *Jel* stb.) kérés-életűnek bizonyultak. A *Nyugat* pedig, mely korábban minden új törekvést fölvetett, története talán legrosszabb szakaszát élte. Az 1919-es nagy érvágás után így a Mentor szinte észrevétlenül az ún. progresszív polgárság hazai újjászerveződésének egyik góca lett. Egész mechanizmusa, légköre, „szervezetileg” laza kerete éppen ideális volt ehhez, hisz kultúrszobájában volt „radikálisok”, „szocialisták”, avangarde újítók, az irodalmi és művészeti élet lázongó fiataljai egymásra találhattak. Termékeny koegzisztenciájuk, kétségtelenül, az újjászerveződés egyik fontos föltételét teremtette meg. S ez egy könyvkereskedés számára nem csekély eredmény.

⁵⁷ Háty Károly festőművész és Simon Blanka iparművésznő kiállítása. MH, 1929. nov. 24. 19.

ANDRÁS LENGYEL

Zur Geschichte der Mentor-Buchhandlung (1923—1929)

Dieser Aufsatz stellt die Geschichte der „Mentor“ genannten Budapester Buchhandlung von 1923 bis 1929 dar. Die genannte Buchhandlung war, wie es sich aus den zeitgenössischen Erinnerungen und ehemaligen Nachrichten herausstellt, eine „kleine merkwürdige Buchhandlung“. Die Leiter: Frau Kudelka und Professor Varsányi bildeten den Charakter der Buchhandlung nach ihren Geschmack und Konzeption aus. Sie verkauften einen Bücherauswahl, veranstalteten Ausstellung und Vorträge, übernahmen den Verkauf der Eintrittskarten von verschiedenen literarischen und künstlerischen Veranstaltung um damit die sogenannte moderne Literatur und Kunst unterzustützen, zu popularisieren. „Der Salon“ des Geschäftes war der Treffpunkt der hauptstädtischen progressiven Bürgerschaft. Oftmalige Gäste waren: z. B. Iván Hevesy, Ambró Czakó, Ruztem Vámbéry, Vilma Balogh, Géza Supka, Attila József, Vilmos Lázár, Sándor Bortnyik, Károly Kernstok und andere. Im Ladenfenster und an den Wänden stellten z. B. Gyula Derkovits, István Dési Huber ihre Bilder aus und im „Salon“ hielten Vorträge Lajos Kassák, Iván Hevesy, Marcell Benedek, Pál Pátzay, György Sárközi, Géza Supka, Géza Laczkó, Sándor Bortnyik, Antal Németh, Aladár Komlós, Valéria Dienes, J. Jenő Tersánszky u. s. w. Obzwar die Buchhandlung ziemlich klein und ihre Wirkung von dem Standpunkt der Geschichte der Massenkultur aus gering war, wurde sie doch wegen ihrer Veranstaltungen, geistlichen Atmosphäre, intimen Stimmung ein wichtiges Zentrum der Reorganisation der bürgerlichen Progression nach 1919 und der Entfaltung des künstlerisch-literarischen Lebens der ungarischen Avantgarde. So haben wir ihre Bedeutung in dem Schaffensstätte-Charakter zu sehen. Weitere Nachforschungen sind begründet.